

למיקומה, עיתוייה ועניינה של מצות הקהל

ראשי פרקים

- א. הקהל תחילה וסוף
- ב. השמיטה והמועדות
- ג. הקהל לעומת יום הקהל
- ד. הקהל לדורות והקהל לשעה
- ה. ברית הציבור וברית היחיד
- ו. נעשה ונשמע
- ז. משנה תורה

א. הקהל תחילה וסוף

את מיקומה של מצות הקהל בתורה ראוי לבחון בחינה כפולה: מיקומה ביחס למצוות התורה בכלל; ביחס למצוות השמיטה בפרט.¹ הבחינה הכפולה תגלה, כי מצות הקהל מצויה בסוף, והרי זה מלמד שהיא כמין מצוה מסכמת, מצות 'מקץ'.

מצות הקהל היא כחותמת את מצוות התורה, אולם מבחינה מסויימת היא גם כמתחילה, שחווית שמיעת פרקי התורה שבה, היא מעין זו שהיתה בסיני, כפי שמשמיע הרמב"ם בהל' חגיגה ג, ו:

1. על מיקומה ביחס למצוות שמיטה, כתבתי בהרחבה במאמר ל'סדר מקראי שמיטה' בכתה"ע שמעתין 61-62 (סיון תש"מ), ושוב נדפסו הדברים בחוברת 'טעמא דשביעתא' בשנת תשמ"ז.

למיקומה, עיתוייה ועניינה של מצות הקהל

וגרים שאינם מכירים² - חייבין להכין ליבם ולהקשיב אוזנם לשמוע באימה ויראה וגילה ברעדה,³ כיום שניתנה בו בסיני.⁴ ואפילו חכמים גדולים שיודעים את התורה כולה חייבין לשמוע בכוונה גדולה יתירה ומי שאינו יכול לשמוע מכוון לבו לקריאה זו... ויראה עצמו כאילו עתה נצטווה בה ומפי הגבורה שומעה.

הרי לנו: 'יום הַקֶּהֶל' (דברים ט, י), הוא יום מתן תורה, פתח את מסכת המצוות, ויום קהל הנערך אחת לשבע שנים חותם אותה. ובה בלשון שמצוה ה' את משה ערב מתן תורה - 'הקהל לי את העם' (דברים ד, י) - בה בלשון מצוה משה את מנהיג העם לקראת מתן תורה המתחדש בהקהל - 'הקהל את העם' (דברים לא, יב).⁵

-
2. בלשון הקודש.
 3. עפ"י תהלים ב, יא: "עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה". והלא הדברים שם מופנים כהצעה לגויים וללאומים הקמים על ה' ועל משיחו, להשכיל ולשוב בתשובה. אף כאן הדברים מופנים אל הגרים.
 4. שהיו אז ישראל בבחינת גרים, וראה רמב"ם הל' איסורי ביאה יג, א: "בשלשה דברים נכנסו ישראל לברית במילה וטבילה וקרבת", ובהלכה ג: "וטבילה היתה במדבר קודם מתן תורה... וקרבת שנאמר..." וזה הקרבן הוא קרבן של ברית קבלת התורה. ושם בהלכה ד: "וכן לדורות: כשירצה הגוי להיכנס לברית... צריך מילה וטבילה והרצאת קרבן... שנאמר 'ככם כגר' - מה אתם במילה... אף הגר לדורות...".
 5. כאן מקום לעיון: לכאורה מדוע יש צורך להקהיל, והלא בחג הסוכות מדובר, שבו העם נקהל מעצמו לירושלים, כמפורש בכתוב קודם: "בחג הסוכות בבוא כל ישראל לראות את פני ה'". שמא יש להבחין בין 'ישראל' לבין 'העם'. ישראל הם האנשים הכשרים העושים את שהם מצווים, אותם אין צורך להקהיל, שהם באים מעצמם. לעומת זאת 'העם' הוא ביטוי לחלק הירוד יותר באומה, "ויהי העם" - אין העם אלא הרשעים" (ספרי בהעלותך פה) - אותם יש להקהיל. והרי זה מלמד שאף מהם אין להתיימש, ויש להקהילם ולצרף אותם עם שאר ישראל אחיהם ולהשמיעם את דברי התורה. אפשר שכל זה יסייע בידם להשתנות ולהפך מ'העם' ל'ישראל'.

ב. השמיטה והמועדות

מצות הקהל חותמת את מצוות השמיטה והיא נעשית 'מקץ שבע שנים' (דברים לא, יב), אולם את עניינה של השמיטה מוצאים אנו כבר במצוות הנזכרות בספר הברית בפרשת משפטים בשמות כג, י-יא:

ושש שנים תזרע את ארצך ואספת את תבואתה והשביעת תשמטנה ונטשתה...

ובסמוך לה מדברת התורה על השבת והמועדים.⁶ והזיקה פשוטה וברורה: מה שבת ומועדים הם זמנים מקודשים, קדושה ממנה נגזרים איסורי מלאכה - אף שמיטה כן. אלא שבשונה משבת ומועדים שרק קדושת הזמן באה בהם לידי ביטוי, הרי שבשביעית חברו יחד קדושת הזמן וקידוש המקום. שהיא אינה תקפה 'בכל מושבותיכם' כשבת ומועדים, אלא בארץ ישראל בלבד, "כי תבאו אל הארץ אשר אני נתן לכם ושבתה הארץ שבת לה" (ויקרא כה, ב). הבלטה זאת של קדושת המקום מודגשת ביותר במצות הקהל, שהיא זוקקת את המקום היותר מקודש כאמור: "בבוא כל ישראל לראות את פני ה' א-להיך במקום אשר יבחר" (דברים לא, יא).

ג. הקהל לעומת יום הקהל

מבחינה זאת יתר הוא כינוס ההקהל, על פני המעמד לרגלי הר סיני. שאף כי גם מעמד סיני כרוך היה בקדושת מקום, הרי קדושת הר סיני היתה קדושת שעה - "כל זמן שהשכינה בהר, 'כל הנוגע בהר מות יומת'; נסתלקה שכינה - הכל רשאין לעלות בהר" (מכילתא מסכתא דבחודש, ג). ואילו כינוס ההקהל נערך במקום שהוא קדוש קדושת עולמים.

6. כך גם בברית המחודשת בפרשת כי תשא (שמות לד, יח-כד). כך בפרשה המורחבת של שמיטה ומצוותיה כפרשת בהר, הנראית להיות כהמשך לפרשת השבת והמועדים שבפרשת אמור. ואף בפרשת ראה נסמכו המועדים (דברים טז, א-יז) לשמיטה (טו, א-יא). וראה על כך אצל הרח"י הדרי בספרו 'שבת ומועד בשביעית', מכון התורה והארץ, כפר-דרום תש"ס, כרך א עמ' 89 ובהערה 13 שם.

ד. הקהל לדורות והקהל לשעה

בפרשת וילך שומעים אנו על 'הקהל' נוסף. משה מצווה את הלויים: "הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם ושטריכם ואעידה בם את השמים ואת הארץ" (דברים לא, כח). ואף כי דובר על הזקנים והשוטרים, הרי למעשה הקהילו את כל העם כאמור בהמשך: "וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת עד תמם". ונראה כי קשורות שתי ההקהלות זו בזו. הקהל שבמדבר לא בא אלא לקרוא באוזני העם את השירה, שירת האזינו, שירה האמורה להיות "לעד בבני ישראל, כי אביאנו אל האדמה אשר נשבעתי לאבתיו זבת חלב ודבש, ואכל ושבע ודשן, ופנה אל אלהים אחרים ועבדום, ונאצוני והפר את בריתי" (דברים לא, יט-כ). שירה זאת היא כפעולת מנע ואזהרה מפני ההדרדרות הזאת.

ואפשר שכל עצמן של השמיטות, הן כמין תרופה מונעת ממחלת השביעה והשכחה. שהרי בשנה השביעית אין שבעים ואין דשנים כמקובל. היבול מצומצם ואין ישראל אוכלים אלא מעט הכרחי. בתום השנה השביעית כשמגיע חג האסיף, ואין אסיף כבכל השנים, או אז נקהלים בני ישראל בבית המקדש, לחדש את הברית בינם לבין הקב"ה. כדרך שלא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן,⁷ שלא עושים לפרנסתם אלא עיניהם תלויות למעלה, כן לא נתחדשה ברית תורה במצות הקהל אלא לשובתי שביעית. ואף בזאת יתירה ברית המתחדשת מידי שבע שנים על ברית הראשונה בסיני. שראשונה נכרתה עם אוכלי המן משך שלושה שבועות,⁸ ואילו מעמד הקהל נערך עם השובתים ממלאכת שדה וכרם משך שנה תמימה.

ה. ברית הציבור וברית היחיד

שתי מצוות חותמות את מסכת המצוות שבתורה על פי מניינו של ספר החינוך. מצוה תריב, היא מצות 'הקהל'; ומצוה תריג, המצווה על כל אחד מישראל לכתוב ספר תורה לעצמו. ראשונה נוהגת אחת לשבע שנים, ואילו שנייה אינה תלויה בזמן; ראשונה מפורשת בכתוב, בעוד שנייה עולה מתוך

7. "לא ניתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן" (מכילתא בשלה, יז).

8. שכן המן התחיל לרדת בט"ו באייר, ראה סדר עולם רבה פרק ה.

הרב יהודה שביב

הכתוב ומתפרשת ע"י חכמים בתורה שבע"פ; ראשונה שייכת בכלל ישראל - "בבוא כל ישראל... האנשים והנשים והטף וגרד אשר בשעריך", והשנייה - בכל יחיד מִישראל.

ויפה הוצבו שתי המצוות הללו בחתימתה של התורה, שכן עניינם המשותף: התורה כולה. במצות הקהל משחזרים בני ישראל עיקרים בתורה. ואילו מצות כתיבת ספר תורה שייכת לאחר שכבר יש ספר תורה שלם וחתום.

עניין אחד לשתי המצוות, והוא: חזרה למעמד מתן תורה וקבלה מחודשת של התורה כמו גם חידוש הברית. במצות הקהל משחזרים במידת מה את "יום הקהל", כאז כן גם עתה נקהל כל העם, והמלך⁹ משמיע באוזני העם חלקים נכבדים מספר התורה כדרך שאז במעמד ההוא שמע העם רק דיבורים אחדים - "שהמלך שליח הוא להשמיע דברי הא-ל" (רמב"ם הל' חגיגה ג, ו). כללו של דבר: "חייבים להכין לבם ולהקשיב אזנם, לשמוע באימה ויראה וגילה ברעדה, כיום שניתנה בו בסיני... ויראה עצמו כאילו עתה נצטווה בה ומפי הגבורה שומעה" (שם). כיוצא בזה יחיד הכותב ספר תורה לעצמו הרי הוא "כאילו קיבלו מהר סיני" (מנחות ל ע"א; רמב"ם הל' ס"ת ז, א).

דומה ששתי מצוות אלו באות לשחזר את הברית הכפולה שנכרתה אז בסיני - מחד, ברית עם כנסת ישראל: כלל ישראל לדורותיו קיבל את התורה. אין צריך לומר מצוות המכוונות לכלל, כבניית המקדש והקמת מערכת משפט וממשל; אלא גם שאר המצוות ניתנו לכלל, שבקיומן הופך הוא להיות ממלכת כהנים וגוי קדוש. אבל מאידך נכרתה גם ברית ייחודית עם כל יחיד ויחיד, לקבל על עצמו תורה ומצוות, להיות מתבונן בה לפי כוחו, ולקיימה לפי כישוריו, יכולתו וייעודו.

די לו ליחיד לכתוב ספר תורה פעם אחת בימי חייו, ובכך לחדש ולבטא את בריתו האישית. אבל כלל ישראל צריך לשחזר ולחדש את בריתו עם א-לוהיו אחת לשבע שנים. ואין זמן מתאים לכך מאשר לאחר שנת השמיטה, שניתן היה להיפנות מעמל יומיומי בשדה לעיסוקים שברוח. הנה

9. והלא מלך בישראל אמור לישוב על כסא ה' - ראה דבהי"א כט, יג, ודרשת ר' יוסי בסנהדרין כ ע"ב.

למיקומה, עיתוייה ועניינה של מצות הקהל

כל ישראל מגיעים משמיטה - להר סיני, והרי תשובה נוספת לשאלה מה עניין שמיטה אצל הר סיני.

ו. נעשה ונשמע

לקראת קבלת התורה הכריזו ישראל בהתלהבות: "כל אשר דבר ה' נעשה" (שמות יט, ח); "כל הדברים אשר דבר ה' נעשה" (שם כג, ג). אולם לדורות נזכרת קריאתם: "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע" (שם כד, ז). וחז"ל מדברים על ישראל 'שהקדימו נעשה לנשמע' (שבת פח ע"א), כלומר שהתחייבו לעשות אף דברים שעדיין לא שמעו מהם, והרי זה ביטוי נעלה של אמונה במצוה. אולם בפועל הרי קדמה השמיעה לעשייה.¹⁰ קודם שמעו את מצוות ה' ורק אחר כך הייתה עת העשייה. ונמצאת ההבטחה 'נעשה ונשמע' מצפה עדיין להתממשותה.

דומה שהיא אכן מתממשת אחת לשבע שנים. שאם אמנם עשייה נבחנת במצוה קלה כבחמורה, בכל זאת יש עשייה ויש עשייה, ואינה דומה עשיית מצוה זמנית למצוה ממושכת, ושונה היא מצוה שאין עמה חיסרון כיס למצוה הדורשת השקעות ממוניות. ומבחינות אלו דומה שהמצוה היותר 'כבדה' היא מצות שמיטה, שהיא דורשת מהמקיים לשבות מעבודת שדה וכרם ולהשבית בכך את מטה לחמו, ולא ליום ולא ליומיים אף לא לשבוע ולחודש, אלא למשך שנה תמימה:

כך מצינו במדרש ויקרא רבה א, א:

ר' תנחום בר חנילא פתח: 'ברכו ה' מלאכיו גברי כח עשי דברו לשמע בקול דברו' (תהלים קג, כ) במה הכתוב מדבר... אמר ר' יצחק: בשומרי שביעית הכתוב מדבר, בנוהג שבעולם אדם עושה מצוה ליום אחד, לשבת אחת, לחודש אחד, שמא לשאר ימות השנה? ודין חמי חקליה ביירה כרמיה ביירה ויהב ארנונה ושתק

10. אכן הרשב"ם מבחין ומסביר על פי פשוטו: "נעשה מה שדיבר; וגם נשמע מה שיצינו עוד מכאן ולהבא ונקיים".

הרב יהודה שביב

(וזה רואה שדהו בור, כרמו בור ונותן ארנונה ושותק) יש לך גבור

גדול מזה!?

והנה לאחר שנה תמימה של עשייה וקיום מגיעה העת לשמוע בקול דברו. ואימתי - בצאת השנה, בעת שכל ישראל נאספים לבית המקדש למעמד ההקהל.

הרי - נעשה ונשמע.

אולם מה תכליתה של אותה שמיעה? הכתוב מפרש: "למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' א-להיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת" (דברים לא, יב). הרי כאן כמין תהליך מתמשך: עושים ומתוך כך שומעים, ומתוך השמיעה למדים לעשות ושוב עושים ושוב שומעים וכך הולכים ועולים.

ז. משנה תורה

אולם לא רק הם הולכים ועולים, אלא אף דברי התורה. הא כיצד? שנינו בספרי (דברים יז, יח) הכתוב בעניינו של המלך:

'וכתב לו את משנה התורה הזאת' (דברים יז, יח) - אין לי אלא משנה תורה, שאר דברי תורה מנין - תלמוד לומר: 'לשמור את כל דברי התורה הזאת...!'. אם כן למה נאמר 'משנה התורה' - שעתידה תורה להשתנות. אחרים אומרים: אין קוראים ביום הקהל אלא משנה תורה בלבד.

אם נבין 'להשתנות' מלשון שינוי,¹¹ הדבר קשה מאד להיאמר, שהרי מעיקרי אמונתנו שזאת התורה לא תהיה מוחלפת.¹²

אין זאת אלא שלא בלבד בקריאת התורה עסקינן בהקהל, שפרקי התורה ייקראו כמות שהם, בלא חסר ובלא יתיר. אלא גם בבדיקת יישומה של התורה במציאות המתהווה והולכת ומשתנה חליפות. ובבדיקה מעין זו

11. ואין הכרח בדבר, שכן אפשר שזה מלשון לימוד ושינון. ואכן במהד' פינקלשטיין מובאת גם נוסחה: 'להיות שונין אותה על פה ולהשנות לאחרים'.

12. ראה רמב"ם בפירוש המשנה, הקדמה לפרק חלק היסוד התשיעי (במהדורת ר"י קאפח עמ' קמד).

למיקומה, עיתוייה ועניינה של מצות הקהל

ייתחדשו הלכות ויתלבנו הבנות חדשות מתוך הכתוב, כדי שיקויים בהם
בישראל "אם בחוקותי תלכו".